

E

dita Andrić

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju

OKO ZA OKO

KONTRASTIVNA FRAZEOLOŠKA ANALIZA SA ODREDNICOM *SZEM/OKO* U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU¹

Sažetak: Jedna od najinteresantnijih grana kontrastivnih jezičkih istraživanja jesu frazeološke analize u dva jezika koji su predmeti uporednih proučavanja. To je izuzetno značajna tema jer otkrivanjem razlika koje su kulturnospecifične utičemo na bolje upoznavanje drugih, dok u slučaju kada su u pitanju sličnosti, ukazujemo na kulturološke, sociološke i političke veze, odnosno na zajedničko iskustvo naroda ili na univerzalne istine do kojih su oni dolazili nezavisno jedni od drugih. Rad se bavi frazeološkim jedinicama sa odrednicom *szem* u mađarskom i *oko* u srpskom jeziku. Pošto se u oba slučaja radi o polisemantičkim leksemama, biće upoređeno njihovo značenje, a posebna pažnja će se posvetiti semantici koja indukuje stvaranje izraza.

Ključne reči: frazeologija, semantika, kontrastivna analiza, *szem*, *oko*, mađarski jezik, srpski jezik

Uvod

Frazeološke jedinice predstavljaju posebno leksikološko blago svakog jezika, jer se u njima odražavaju čovekova zapažanja, vezane su za poimanje stvarnosti, za način razmišljanja određene kulturnojezičke zajednice, sadrže iskustva taložena kroz vreme. U procesu nastanka frazeoloških jedinica ključnu ulogu imaju konkretni doživljaji, percepcija i odnos prema svetu koji nas okružuje. Odavno je primećeno da postoje identični izrazi u različitim jezicima, pri čemu neki od njih imaju zajedničko evropsko poreklo (tzv. evropeizmi ili internacionalizmi), dok drugi pak, usled viševjekovnog suživota naroda, prevazilaze jezičke barijere, pozajmljuju se međusobno, te postaju sastavni deo kulturnog nasleđa drugih naroda. Konačno, ima i takvih koji nastaju nezavisno jedni od drugih, na osnovu sličnih iskustvenih doživljaja.

Semantika i upotreba frazeoloških izraza pretežno se vezuju za semantičko jezgro leksema koje dominiraju u izrazu, na šta se nadovezuju metaforičke poruke kao iskustvene konstatacije. Tema ovog rada jeste kontrastivna analiza frazeoloških jedinica sa

¹ Ovaj rad je nastao u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (178002), koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

odrednicom čije primarno značenje u oba jezika predstavlja jedan od osnovnih ljudskih organa. Čovek čulima registruje stimulse koje tumači na osnovu iskustvenih obrazaca smeštajući ih u kognitivne domene, koje je prethodno sam stvorio. Kevečeš (**KÖVECSÉS 2002: 18**) smatra da se ljudsko telo i njegovi delovi javljaju kao najčešći izvorni domeni za stvaranje proširenih značenja, pa samim tim, dodajemo mi, i kao osnovni motiv za stvaranje frazeoloških jedinica.

Korpus za analizu ekscerpiran je kako iz frazeoloških tako i iz enciklopedijskih rečnika mađarskog (Forgács, Bárdosi, Litovkina, O Nagy Gábor, MÉKSz) i srpskog jezika (Otašević, Matešić, Vuk, RMS, RSJ). Prikupili smo približan broj primera u dva jezika: u mađarskom smo zabeležili 222 a u srpskom 206 izraza. Poređenje se vrši sa ciljem da se ustanovi u kojoj meri se motiv, kao i situacije koje indukuju pojavu frazema poklapaju u dve kulture, da li se kognitivna svest u odnosu na ovaj organ podudara.

Značenje leksema *szem* i *oko*

Posle mozga, oko je, kako tvrde oftalmolozi, najkompleksniji organ ljudskog tela, budući da ga čini više od dva miliona delova. Jedno je od najznačajnijih čula koje čovek poseduje, ono mu omogućava da razume svoje okruženje i da potpuniše iskusi život. Posredstvom njega čovek dobija informacije o obliku, boji, udaljenosti, kretanju i dubini predmeta koje posmatra. Samim tim, oko je od izuzetne važnosti za funkcionisanje organizma, zbog čega su mu ljudi u svim kulturama odvajkada pridavali poseban značaj.

Pošto se u oba posmatrana jezika lekseme koje su predmet analize polisemične, upoređićemo njihova značenja i posebnu pažnju posvetiti onima koja indukuju stvaranje izraza. O bogatstvu različitih značenja koje lekseme *szem* i *oko* poseduju, najbolje svedoči njihova obrada u rečnicima:

szem n 1. A látás érzékszerve [...] **2.** Nézés, tekintet [...] **3.** Látás, látóképesség [...] **4. kif** Érzés, érzelem, magatartás jelképeként [...] **5. nép kif** A szégyenérzet, szemérem jelképeként [...] **6.** Némely gazdasági növény, kül. gabonafélék és hüvelyek magja [...] **7.** Fürtös gyümölcs egy-egy bogyója [...] **8.** Apró (gömbölyded) tárgyak közül egy-egy darab, ill. egyforma elemi részekből álló tárgynak egy-egy eleme [...] **9.** Kötésnek, horgolásnak a fonál egyszeri hurkolásával készült eleme [...] (hálón lyuk) **10. mezőg** Rügy **11. nép rég** Cserépkályha tányér- v. bögreszerű csempéje **12.** Kerekded színes folt, rajzolat [...] ² (MÉKSz)

oko n 1. a. орган чула вида у човека и животиње **б.** вид, способност гледања **в.** поглед (докле око сеже) **г.** *фиі.* запажање, осећање, способност, смисао за нешто (имати око за нешто) **д.** *фиі.* жив човек, особа **ђ.** надзор, пажња (под мојим оком) **2. хиі.** назив од милоште, у тепању блиској, драгој особи **3. а.** извор где вода тихо извире **б.** место у језеру с подводним извором **4.** (обично мн., са атрибутом „горске“)

² **1.** organ čula vida [...] **2.** pogled [...] **3.** vid, sposobnost gledanja [...] **4. izr.** kao simbol osećanja, stava [...] **5. nar. izr.** kao simbol stida [...] **6.** zrno, seme neke industrijske biljke, naročito žitarica, mahuna [...] **7.** bobica grožđa ili bobičastog voća [...] **8.** sitan okruglast predmet, komadić nekog sitnog predmeta okruglastog oblika, odnosno sastavni element nekog predmeta sastavljenog od više takvih delova [...] **9.** petlja kod pletiva, štrikanih ili heklanih stvari, [...] otvor na mreži **10. agr.** pup, pupoljak **11. nar. arh.** kaljevi, delovi kaljevih peći **12.** okruglasta šara.

ἰεοῖρ. нар. језеро ледничког порекла **5.** ограђено место, преградак у амбару **6.** направа са стакленим, кружним прозорчићем која се ставља на врата, шпијунка **7.** отвор, шупљика на мрежи **8.** пуп, пупољак, клица **9.** округла шара на пауновом репу **10.** лучни део моста, отвор испод лука на мосту. (RMS)

Kao što se vidi, imenice imaju različit broj značenja, u srpskom pojedine tačke sadrže i po nekoliko raznih podznačenja, pa tako možemo reći da u odnosu na mađarski, gde beležimo 12 tačaka, u srpskom postoji nešto veći broj semantičkih nijansi – ukupno 16.

Prvo, osnovno značenje, međutim, identično je u oba jezika: eksplicitno se navodi da se radi o organu čula vida, pri čemu se u srpskom još precizira da ga poseduju ljudi i životinje. U ovom se jeziku, osim toga, 'vid, sposobnost gledanja' i 'pogled' nalaze u okviru prvog značenja, dok je u mađarskom jednotomniku ova semantika predstavljena u posebnim tačkama, i to obrnutim redosledom. Takođe, kod ostalih figurativnih, prenesenih i sekundarnih značenja jedva da nalazimo dodirnih tačaka. Četvrto i peto značenje u mađarskom jeziku vezano je za pojavu lekseme u različitim izrazima, gde se ona koristi kao metafora za čulna opažanja, osećanja, odnosno za osećaj stida, srama. Ovo je u srpskom delimično pokriveno semantikom tačke 1. r. Postoje još dva značenja koja su slična: radi se o petlji u pletivu ili otvoru na mreži (u mađarskom je to na 9. a u srpskom na 7. mestu), odnosno o pupoljku u botaničkoj terminologiji (mađarsko 10, srpsko 8. značenje). Delimično se poklapaju još tačka 12. u mađarskom (gde stoji da je *szem* okruglasta šara i tek se u primeru dovodi u vezu sa paunom perom) i 9. u srpskom (ovde je eksplicitno formulisano da se pod okom podrazumeva okrugla šara na paunovom peru, što znači da se za druge šare ne može koristiti)³.

Ostala značenja pak jesu jezičko-specifična. Naime, u mađarskom su ona mahom motivisana okruglastim oblikom 'oka' (zrno, seme žitarice ili bobica voća, sitan okruglasti predmet, kaljevi), a u srpskom su osim oblika (npr. kod značenja izvora, jezera, lučnog dela mоста) još prisutni elementi funkcije oka (posmatranje, sposobnost razumevanja, nadzor), ali se ono javlja i kao personifikacija za osobu (1. д.) ili se koristi kao hipokoristik (2).

Frazeološke jedinice koje sadrže odrednicu 'szem'/'oko' potiču od osnovnih značenja reči, i pretežno su bazirane na telesnom iskustvu, ali ulogu igraju i modeli uslovljeni kulturnim specifičnostima. Uglavnom su motivisane fizičkim izgledom i funkcijom oka, kao i sposobnošću razumevanja i mišljenja, koji takođe proizilaze iz odnosa oka i posmatranog objekta.

Izrazi vezani za osnovnu funkciju oka

Glava je, kao što znamo, povezana sa misaonim, mentalnim procesom koji se odigrava u njoj, budući da sadrži mozak, zadužen za celokupno funkcionisanje ljudskog organizma, zbog čega se često konceptualizuje kao rezervoar, posuda ili skladište (u kognitivnoj literaturi se naziva i 'kontejnerom'). Ta ista glava se može smatrati i zgradom/kućom kao konceptualizacija ontološke metafore, a onda bi *oko* trebalo da predstavlja prozor kroz koji se primaju informacije, kroz koji one dopiru do mozga, gde se obrađuju i čuvaju.

³ Možemo pretpostaviti da motiv za nastanak ovog značenja u oba jezika leži u grčkoj mitologiji, jer je, po legendi, Hera Argusove oči, nakon što je on ubijen, prenela na paunov rep, koji je bila njena sveta ptica.

Radnja koju sprovodi posesor

Kao što je napomenuto, drugo značenje imenice oko u vezi je sa njegovom funkcijom: sa vidom, sposobnošću gledanja, sa posmatranjem, odnosno uočavanjem stvari koje okružuju čoveka. U zavisnosti od toga da li lice aktivno učestvuje u radnji vezanoj za posmatranje, uočavanje ili je pak pasivni primalac nadražaja, u izrazima se nalaze glagoli *néz/gledati* odnosno *lát/videti*.⁴ Takva su, na primer, retorička pitanja: *Kit/Mit látnak szemeim? Koga/šta to moje oči vide?* ili, recimo, početni red prvog pisanog spomenika na mađarskom jeziku, koji predstavlja molitvu:⁵ *Látjátok feleim szümtükkel mik vogymuk?*,⁶ koji se koristi kao uvod pri saopštavanju neke tužne vesti. Doživeti što, biti svedok, očevidac čega takođe se na sličan način izražava u oba jezika: *a két szemével lát vmit, vkinek a szeme előtt/láttára – gledati/videti šta svojim rođenim/vlastitim očima*. Pomenimo da su u mađarskom korpusu glagol *néz* i *lát* podjednako zastupljeni sa po tačno 17 potvrda, a još je zanimljivije da se u srpskim primerima glagol *gledati* javlja 16, a *videti* samo pet puta.

Osim pomenutih, koji isključivo označavaju gledanje ili uočavanje, većina frazema sadrži i neke druge glagole, te se na taj način izražavaju i neke dodatne okolnosti, kvalitet radnje. Tako se može naglasiti trenutna radnja: *megakad vkinek a szeme vkin/vmin – zapne/zapinje kome oko na kome/čemu* u značenju ‘zapaziti nekog ili nešto’; u značenju pogledati što na brzinu, površno, ovlaš: *átfut vmit a szemével – preleteti što očima/krajičkom oka*.⁷ Učestalost posmatranja takođe dolazi do izražaja: *jár vkinek a szeme* – ‘pažljivo, radoznalo razgledati’, *járatja a szemét vkin/vmin – zaglédati koga/što*; ali isto tako i kontinuirano posmatranje pomoću durativnih glagola: *megpihen vkinek a szeme vkin/vmin*⁸ –

zadržati/zakovati oči na čemu u smislu ‘duže promatrati nešto’, *meresztli a szemét – prionuti očima za što* ‘netremice gledati u što’, *majd kinézi a szemét – iskapati oči* ‘namučiti se radom naprežući vid’, *jól kinyitja a szemét – otvoriti četvore oči*, *rajta tartja a szemét vkin/vmin*, *rajta van vkinek a szeme – uperiti/upreti/upinjati oči/sva četiri oka u nekog/što*, *mindenütt ott van vkinek a szeme – imati budno oko*. Neki od ovih primera ukazuju na način posmatranja, samim tim i odnos prema objektu posmatranja: *ferde/görbe szemmel néz vkire/vmire* ili *szúrós szemmel méreget – gledati/pogledati koga/šta preko oka*, *popreko gledati koga*, *gledati krivim, prekim okom*, *a szeme sarkából figyel/lát/néz vmit – posmatrati ispod oka*.

Oči su, naravno, sredstvo posmatranja, što je u nekim izrazima i eksplicitno izraženo uz dopunu: *a két szemével lát vmit – gledati/videti svojim očima* u značenju ‘imati svoj stav prema nečemu, i pritom dobro, jasno oceniti situaciju’ nasuprot izrazu *vkinek a szemével néz vmit – gledati što čijim/tuđim očima* ‘povinovati se proceni drugih ljudi’.

Mimični, kinezički pokreti okom takođe su zastupljeni u našoj građi. U mađarskom možemo da razlikujemo fraze u kojima radnju sprovodi sâm organ vida, i one gde se oko pominje kao sredstvo ili objekat radnje agensa. Međutim, u srpskom kao ekvivalent uvek se javlja ovaj drugi slučaj.

4 U daljem tekstu ću lekseme i frazeološke jedinice u mađarskom jeziku i srpske ekvivalente navoditi italicom, doslovne prevode ću davati u navodnicima, a značenja u jednostrukim navodnicima.

5 Ómagyar Mária Siralom „Stari mađarski Marijin plač” ili „Staromađarski lament Marije”.

6 „Vidite li ljudi, očima svojim šta smo zapravo?”

7 U mađarskom se javlja glagol trčati, što znači da obe radnje označavaju brzinu kretanja.

8 „Odmaratati oči na kome/čemu.”

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>forog vkinek a szeme</i>	gledati na sve strane/u svim smerovima, gledati unaokolo, zverati	<i>šarati očima, kružiti okom, vitlati očima</i>
<i>güüzük vkinek a szeme</i>	blenuti	<i>izbečiti oči</i>
<i>jár vkinek a szeme</i>	„hoda nečije oko”	pažljivo, radozno razgledati
<i>jojózik vkinek a szeme</i>	a) blenuti b) bole koga oči od naprežanja c) mrzeti nekoga da radi nešto d) biti jako gladan	<i>iskapati oči</i>
<i>forgatja a szemét</i>	ponašati se licemerno, prenemagati se	<i>prevrtati očima</i>
<i>kacsingat a szemével</i>	namigivati, koketirati	<i>igrati očima</i>
<i>kacsint, jelt ad a szemével</i>	namignuti kome, dati kome znak	<i>kresnuti kome okom, učiniti na koga očima</i>

Interesantno je da u mađarskom, za razliku od srpskog, među značenjima ne nalazimo posebno izdvojenu semantiku nadziranja, pažnje, motrenja, ali, ipak, u oba jezika ima znatan broj izraza koji označavaju da neko sa izrazitom pažnjom prati, kontroliše nekog ili nešto, odnosno da motri, pazi na nekog, pokazujući veliki interes za nešto: *mindenütt ott van vkinek a szeme – imati budno oko* ‘biti pažljiv, oprezan’, *csupa szem és fül – pretvoriti se u oko* ‘osobito pažljivo/budno pogledati, pratiti očima’, *rajta tartja a szemét vkin/vmin, rajta van vkinek a szeme – uperiti oči/sva četiri oka u nekog ili što* ‘naročito paziti, obratiti izuzetnu pažnju’, *szem elótt tart vkit/vmit – držati/imati koga/šta na oku, ne ispuštati/puštati koga s oka* ‘paziti, motriti, vrebati na koga/šta, budno, stalno pratiti koga, paziti na koga’, *szem elótt van vki/vmi – biti oku na pogledu, biti kome na oku* ‘biti pod stalnim budnim nadzorom’,⁹ *szemügyre vesz vkit/vmit – uzeti koga, što na oko* u značenju ‘početi uporno motriti, paziti na koga/šta’, *rajta van a világ szeme – sve oči sveta su uperene u koga, le nem veszi a szemét vki/vmi – ne skidati/skinuti/spuštati oka sa koga*. Funkcija izraza *vigyázó szemét vkire/ vmire veti* pak jeste dvostruka: prvenstveno označava ‘pratiti sa izrazitom pažnjom, pokazati veliko interesovanje’, ali se javlja i kao podstrek, odnosno savet kako bi se neko ugledao na osobu (ili čak pojam) koja služi kao primer.

Budući da je oko jedan od najznačajnijih ljudskih organa, ‘sjaj oka’ u mađarskom ili zenica u srpskom poistovećuju se sa najvećim vrednostima koje čovek poseduje, koje čuva sa najvećom pažnjom te se javljaju i kao poređenja u izrazima poput: *úgy vigyáz vkire/vmire mint a szeme fényére/világára – čuvati/paziti koga/šta kao zenicu oka*.

Razumevanje, mišljenje i vid su povezani u pojmovnim metaforama, pošto je, kako smatra Bančеровski, gledanje = razumevanje (Bańcerowski 2007: 398). To se posebno ogleda u srpskim izrazima: *gledati šta svojim očima* ‘imati svoje mišljenje o čemu’ – *a saját fejével gondolkodik, íci za svojim očima* ‘biti samostalan u odlučivanju’ – *a*

⁹ Ovde je značajna i perspektiva posmatranja *držati nekog na oku – biti na oku nekom*: argumenti u dubinskoj strukturi se razlikuju.

saját útját járja, gledati drugim očima ‘biti drugog mišljenja’ – *más szemmel néz vmit*. S druge strane, većina mađarskih ekvivalenata poseduje drugačiji leksički sklop, samo se u poslednjem primeru pojavljuje ‘szem’.

Značenje ‘biti sposoban realno rasuđivati, promišljeno se ponašati, trezveno oceniti situaciju’ – krije se u frazemi *nyitott szemmel jár a világban/nyitott szemmel nézi a világot – otvorenih očiju*, naspram kojeg stoji antoniman primer *csukott szemmel jár a világban – zatvorenih očiju*. A *szembenéz/szembesül az igazsággal/helyzettel – pogledati čemu /istini u oči* znači ‘otvoreno priznati istinu, suočiti se sa čim/s pravim stanjem stvari’. Od intelektualnih radnji možemo pomenuti još i pamćenje, odnosno prisećanje, da je nešto stalno prisutno u nečijim mislima, da je u nečijem umu: *vkinek a szeme előtt lebeg vmi – lebdeti kome pred očima, ne sići/silaziti kome s očiju*.

Izrazi za emocionalna i fizička stanja posesora

Frazeološke jedinice sa odrednicom *szem/oko* posebno su pogodne za izražavanje raznih emocionalnih stanja čoveka, koja su, zanimljivo, pretežno negativna. To naročito slikovito izražava evropeizam *a szem a lélek tükre – oči su ogledalo duše*.

Pospanost i umor se najčešće izražavaju nemogućnošću zaklapanja oka ili mobilnošću sna, koji ne dolazi, zaobilazi, izlazi iz oka.

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>a fél szemére alszik mint a nyúl</i>	nemirno spavati, „spavati na jedno oko kao zec”	imati lak san
<i>a szemét sem hunyta be/le</i>	ne zaspati, ne trenuti	<i>ne sklopiti oka, ne metnuti oko na oko</i>
<i>álmom nehezedik/ránehezedik az álmom vkinek a szemére, rájön az álmom vkinek a szemére</i>	biti pospan, „otežao je san nečije oči”	<i>otežale kome oči</i>
<i>elkerült az álmom vkinek a szemét/nem jön álmom vkinek a szemére</i>	ne moći zaspati od briga, „zaobilazi san nečije oči”	<i>ne dolaziti san na oči</i>
<i>karikás vkinek a szeme</i>	biti iscrpljen od nespavanja	imati podočnjake
<i>kimegy az álmom vkinek a szeméből</i>	prošla je pospanost nekoga, ne moći ponovo zaspati, „izašao je san iz nečijih očiju”	rasaniti se
<i>kiveri vkinek az álmot a szeméből</i>	probuditi nekog i držati ga budnim, „isterati kome san iz očiju”	rasaniti koga
<i>majd leragad a szeme vkinek</i>	biti veoma pospan, „slepljuju se kome oči”	<i>ide/pada kome san na oči</i>
<i>táncolnak/ugrálnak a betűk vkinek a szeme előtt</i>	usled umora ili bolesti pri čitanju vibrira oko	<i>igraju kome slova pred očima</i>

Osećaj mučnine se manifestuje kvalitetom vida, ograničenom sposobnošću rasuđivanja:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>vkinek a szeme előtt elsötétül /összefolyik a világ</i>	a) pomračenje vida usled vrtoglavice b) izgubiti pribranost, razbesniti se, u afektu izgubiti kontrolu nad sobom, izbežumiti se	<i>zacrni se kome pred očima smrklo se kome pred očima mrači/smrkava se kome pred očima, mrak je pao kome na oči</i>
<i>összefolyik vkinek a szeme előtt vmi</i>	kada se nekome usled mučnine zamuti vid	<i>pomutiti se vid, muti mu se pred očima</i>
<i>felakad/fennakad vkinek a szeme</i>	a) čoveku na samrti, u nesvesti, kod epileptičkog napada se iskolače i ukoče oči b) zaprepastiti se, začuditi se	<i>ukočenih očiju, ukočiti se kao mrtvačke oči</i>
<i>elhomályosodik vkinek a szeme</i>	osećati vrtoglavicu	<i>muti se kome pred očima</i>
<i>elfelhősödik vkinek a szeme</i>	kada se iznenada oči napune suzama, „naoblačile se kome oči”	<i>zamaglile se kome oči</i>
<i>keresztben áll vkinek a szeme, keresztbe fordult szemmel</i>	a) biti razrok b) biti pripit c) biti pospan	<i>ukrstiti oči/očima</i>
<i>káprázik vkinek a szeme</i>	muti se kome pred očima, imati vrtoglavicu, ne videti više jasno	<i>igrati kome pred očima</i>

Plakati, biti potišten, neraspoložen izražava se izrazima:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>vkinek az egyik szeme sír, a másik nevet</i>	istovremeno se radovati i biti tužan	<i>na jedno oko plakati, na drugo se smejati, jedno oko plače, drugo se smeje</i>
<i>elfutja vkinek a szemét a könny</i>	kada iznenada zaplače neko, „suze trčeći zauzima-ju oko”	<i>napunile se kome oči suzama</i>
<i>elsötétedik vkinek a szeme</i>	imati neraspoložen, ljutit, uzdržan izraz lica	<i>smrknuti se, naoblačiti se</i>
<i>vkinek a szeme könnybe borul/lábad</i>	tek što neko nije zaplakao, početi plakati	<i>oči su se kome napunile</i>
<i>vkinek a szeme könnyben úszik</i>	plakati	<i>oči su kome pune suza</i>
<i>könnyet facsar/présel /sajtol vkinek a szeméből</i>	rasplakati nekog	<i>naterati kome suze na oči</i>
<i>majd kiséjja a szemét, vakra sírja a szemét</i>	dugo, intenzivno plakati	<i>isplakati oči</i>

Kada je neko gladan, ili je nezasićen, kaže se:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>kopog vkinek a szeme az éhségtől</i>	„kucaju kome oči od gladi”	<i>ispadaju kome oči od gladi</i>
<i>majd kiugrik vkinek a szeme az éhségtől</i>	„samo što ne iskoče oči od gladi”	<i>iskolačiti oči od gladi</i>
<i>nagyobb vkinek a szeme, mint a gyomra/hasa/szája</i>	sipati više nego što se može pojesti	<i>imati veće oči nego želudac</i>

Kao eufemizmi za umiranje u oba jezika koriste se izrazi kao što su:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>bebőrösödött vkinek a szeme</i>	„stvorila se koža na nečijim očima”	<i>imati zaklopljene oči</i>
<i>örökre be- / lehunyja a szemét</i>	biti mrtav	<i>(zauvek) sklopiti/zaklopiti oči</i>
<i>örök álmra hunyja le a szemét</i>	umreti	<i>utonuti u večni san</i>
<i>örökös éjszaka borul vkinek a szemére</i>	„na oči mu pada večna noć”	<i>zauvek zaklopiti oči</i>
<i>felakad vkinek a szeme</i>	„okačile su se kome oči”	<i>izvrnuti oči</i>

Osećanje besa se takođe često očitava u očima:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>gyilkol vkinek a szeme/gyilkolni tudna a szemével gyilkos szemmel méreget</i>	„nečije oči ubijaju, mogao bi ubijati očima”, gledati koga neprijateljski, s mržnjom, oštro i ljutito/prekorno gledati koga	<i>prostreliti/streljati/sibati koga očima</i>
<i>majd felnyársal/ keresztűlszúr vkit a szemével</i>	pogledati koga mrko/ljutito/s mržnjom	<i>rastrgnuti koga očima/ preseći koga okom</i>
<i>szikrákat hány/szór ili szikrázik vkinek a szeme</i>	„varničiti očima, bacati varnice iz očiju”	<i>ošinuti/sibati koga očima/ videti zvezde</i>
<i>villámokat szór/lövell vkinek a szeme</i>	upraviti brz pogled prema kome s izrazom gneva/negodovanja/prekora	<i>sevati očima</i>
<i>úgy áll neki a szeme, mint a vasvilla</i>	„oči nekom stoje kao vile”	<i>sevati očima</i>
<i>vérbe borul vkinek a szeme</i>	izgubiti vlast nad sobom, zaboraviti se, izbežumiti se	<i>krv pada/dolazi kome na oči, pale roletne kome na oči</i>
<i>vérben forog vkinek a szeme</i>	„oči se nekom okreću u krvi”	<i>gledati koga krvavim očima</i>
<i>vérben forgó szemekkel</i>	pogledati koga neprijateljski/krvnički	<i>zakrvavljenim očima</i>

Za frazeme kojima se iskazuje osećanje stida ili srama adekvatne potvrde smo

našli samo u mađarskom korpusu. U svim slučajevima nalazimo termičku konotaciju, gde stid predstavlja vatru koja izgara ili peče oči: *majd kiégeti vkinek a szemét a szégyen, majd kiégeti vkinek a szemét a szégyen, majd kiséül vkinek a szeme, a földre süti a szemét*. Iako ni u jednom srpskom frazeološkom rečniku nismo zabeležili odgovarajuću potvrdu, u razgovornom jeziku se ipak u ovom kontekstu javlja izraz: *oboriti oči*.

Positivna osećanja su mnogo ređa. Tu, recimo, ubrajamo slučaj kada se u pogledu očitava iznenadna radost, kao kakva svetlost, sjaj: *kigyúl a fény vkinek a szemében – zaszijaju kome oči*, ili kada oči ponovo postaju sjajne, izražavajući povratak volje za životom: *visszatér a fény vkinek a szemébe – vraća se sjaj u nečije oči*.

Postoje stanja, osećanja koja u zavisnosti od situacije mogu biti i pozitivna i negativna, kao što je čuđenje, iščuđavanje:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>Hová tette a szemét?</i>	a) kako je moguće da nije video/la b) čuđenje usled lošeg izbora	<i>Gde su mu/joj bile oči?</i>
<i>kerekre/tágra nyílt szemmel</i>	„sa zaokrugljenim /širom otvorenim očima”	<i>razrogačenih očiju, širom otvorenih očiju</i>
<i>kimeresztí a szemét</i>	biti jako začuđen	<i>razrogačiti/rogačiti oči</i>
<i>majd kiesik/ kifordul vkinek a szeme</i>	biti jako začuđen	<i>ispadaju kome oči, iskolačiti oči</i>
<i>nagy szemeket meresztí/ nagy szemekkel néz</i>	„gledati velikim očima”	<i>izbečiti oči, prevaliti oči na koga</i>
<i>nem hisz a saját szemének</i>	čuđiti se čemu, ne verujući očitim činjenicama	<i>ne verovati sopstvenim očima</i>
<i>vkinek a szeme, szája eláll/ tátva marad a meglepetéstől/csodálkozástól</i>	„ostale su kome oči, usta otvorena od iznenađenja”	<i>zabezegnuto gledati</i>

Radoznalost, zanimanje, interesovanje za nešto, posmatranje nečega sa napretnom pažnjom mogu se izraziti i ovako:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>jár vkinek a szeme</i>	„hodaju nečije oči”	<i>pažljivo, radoznalo razgledati</i>
<i>megragad vkinek a szeme vmin</i>	„zalepile su se oči za nešto”	<i>ukovati u što oči</i>
<i>majd kiugrik vkinek a szeme</i>	gledati sa najvećim zanimanjem/s najvećom radoznalošću	<i>oči kome iskoče/ hoće iskočiti</i>

Karakterne osobine posesora

Izrazi sa odrednicom *oko* mogu da posluže i kao karakterizacija osobe koja ga poseduje. Te osobine mogu biti negativne, kao u sledećim primerima:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>vkinek még a szeme sem áll jól</i>	„ni oči kome ne stoje dobro”, nečiji izgled ukazuje na to da je problematična osoba	ne ulivati poverenje
<i>más szemében a szálkát is meglátja, a magáéban a gerendát sem</i>	„u tuđim očima vidi i trn a u svojim ni gredu”	<i>u tuđem oku videti trun a u svom ne videti balvan</i>
<i>nem csípte az ész vörösre vkinek a szemét</i>	„nije nekom mozak načinio oči crvenim”	biti glup
<i>ráfér a szemére</i>	„staje nekome nešto u oko”, ne sramiti se svojih dela	činiti što besramno, <i>bezočno se ponašati</i>
<i>száraz szemmel néz vmit</i>	„suvih očiju gledati što”	bezosećajna osoba
<i>van vkinek szeme vmit megtenni</i>	„imati oči nešto učiniti”	<i>bezočno činiti šta</i>
<i>Amit a két szeme meglát a két keze ott nem hagyja. kilopja/kilopna vkinek (még) a szemét is</i>	ogreznuti u krađi	<i>između dva oka će neko ukrasti, taj bi ti iz oka ukrao</i>

Ipak, neretko i pozitivne karakterne crte mogu naći svoje mesto u ovakvim izrazima:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>ibolyakék szemű</i>	„imati plave oči poput ljubičica”, biti nevin	<i>sa nevinim očima</i>
<i>vkinek jó szeme van, van vkinek szeme vmihez</i>	biti sposoban za nešto, razumeti se u nešto	<i>imati oko za što</i>
<i>nyugodtan nézhet vkinek a szemébe</i>	biti pošten	<i>mirne savesti pogledati kome u oči</i>
<i>Nem fogom magam szembe köpni</i>	biti dosledan svojim principima	<i>neću sebi u oči/lice pljunuti, neću izneveriti svoja ubeđenja</i>

Izraz *vkinek a szeme se rebben – ne trepnuti okom* može da izrazi dva antonimna značenja: ono da je neko smiren, staložen, ali i da je hladnokrvan, nemoralan, bez griže savesti.

Ukoliko pak neko ima dobar ili oštar vid, to u prenesenom smislu znači da dobro zapaža stvari, rasuđuje i sagledava ih pravilno: *olyan szeme van vkinek, mint a sasnak – imati oči kao soko, oči sokolove, sólyomszem – oko sokolovo*. Interesantno je da se u mađarskom u takvim situacijama, i u poredbenim strukturama i u složenicama (*sass-*

*zem*¹⁰), češće koristi jedna druga ptica grabljivica – orao, iako postoji i izraz sa ‘sokolom’ (*sólyomszem*).

Slabovidost u izrazima, međutim, ne znači nužno i slabo rasuđivanje. U takvim frazama se u mađarskom gubi sjaj očiju: *elveszti a szemé világát*, što može biti potpuno slepilo ili samo privremeni gubitak vida, zaslepljenost, dok se u srpskom oko gasi: *gasi se kome oko*, ili se kaže *izdale/ostavile su koga oči*. Ekvivalent za srpski izraz *na jedno oko ćorav*, a *na drugo ne vidi* nisam našla u mađarskim frazeološkim rečnicima, iako se kod nas u Vojvodini koristi kalk: *az egyik szemére vak, a másikra nem lát*.

Kao antonimne fraze onim izrazima koji označavaju oštar vid, javljaju se sledeće: *hályog van vkinek a szemén* ‘pristrasno se ponašati, ne procenjivati stvari pravilno’ – *imati mrenu na očima*; *káprázik vkinek a szemé* ‘priviđa se kome nešto’ – *varaju koga oči*; *vkinek rossz szemé van* – ‘imati lošu procenu, ne videti dobro stvari’.

U značenju ‘biti bez najosnovnijeg znanja’ ili ‘ne hteti/moći uvideti ono što je očigledno’ u oba jezika se upotrebljava identičan izraz: *nem lát a szemétől*¹¹ – *biti slep kraj očiju*.

Za osobu koja je uočljiva usled svog fizičkog izgleda kojim privlači pažnju, koriste se izrazi: *szemrevaló (férfi)* – *junak od oka*, *kršan/lep je neko da ga se dva oka ne mogu nagledati*.

Odnos između posesora i posmatranog objekta

Frazeme mogu da izraze pozitivan stav posmatrača prema posmatranoj stvari: *jó szemmel néz vkit/vkire* – *gledati/pogledati koga dobrim okom*, *gledati na što dobrim očima* ‘odnositi se sa naklonošću prema nekome/nečemu’, *megnő/nagyot nő vkinek a szemében vki/vmi* – *rasti/porasti u čijim očima* u značenju ‘sticati/steći ugled kod koga’.

Izraz divljenja prema nekom ili nečemu se može izraziti pomoću koncepta u kojem je predmet posmatranja plen, na koji se oko baca i na taj način se lovi, ali oko funkcionise i kao personifikacija, otelotvorenje gladne i nezasite osobe, koja se pomenutim ulovom može nahraniti, odnosno kojim se može zadovoljiti njena potreba za hranom. Ovo važi kako za mađarski, gde se javljaju glagoli *szemet vet*, *hizlal*, *legeletet*, *betelik*, *jólakik*, tako i za srpski jezik: *puniti*, *napasati*, *napojiti*, *nasititi*, *naslađivati*, *proždirati*, *gutati*, *pozobati* itd.

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>hizlalja a szemét vkin v. vmin</i>	„goji oči gledajući koga/šta”, uživati gledajući koga ili šta	<i>pariti oči na kome/čemu</i> , <i>puniti oči</i>
<i>legel vkinek a szemé vkin/vmin</i> , <i>legelteti a szemét vkin v vmin</i>	gledati koga/šta s užitkom	<i>napasati/napojiti/nasititi</i> / <i>naslađivati oči na kome/čemu</i>
<i>megpihen vkinek a szemé vkin v vmin</i>	„odmarati oči na nekom/nečemu”	<i>ne skidati/skinuti/spuštati oka sa koga</i> , <i>ne otkidati/otkinuti oči od koga/čega</i>

¹⁰ Sas na mađarskom znači ‘orao’.

¹¹ Doslovno: „Ne videti od sopstvenih očiju.”

<i>nem tud betelni/jóllakni vkinek a szemé vkivel v vmivel</i>	„ne mogu se nečije oči namiriti nečim/nekim”, ne moći se kome/čemu nadiviti	<i>ne moći nagledati se koga čega, ne moći skinuti oči sa koga /čega</i>
<i>rajta felejti a szemét vkin v vmin, megragad vkinek a szemé vkin</i>	diviti se, ne moći nagledati se, „zaboraviti oči na nekome/nečemu”	<i>ne moći odvojiti oči od koga/čega</i>
<i>szemet gyönyörködteő</i>	„nešto što zadivljuje oči”	očaravajući
<i>szemet vet vkire v. vmire</i>	dopada se nekome neko ili nešto	<i>baciti oko na nekog/nešto</i>
<i>szemébe tűnik vkinek</i>	svideti se kome, privlačiti/privući čiju pažnju	<i>zapasti za oko</i>
<i>megakad rajta a szemé</i>	zapaziti/zapažati koga/šta	<i>zapeti/zapinjati kome za oko</i>

Pohotno, sa požudom, željno, netremice, uporno gledati, sa napregnutom pažnjom promatrati nekog ili nešto – izražava se izrazima: *majd felfal a szemével vkit – proždirati koga pogledom gutati/progutati koga očima, pozobati koga očima; kocsányon lóg vkinek a szemé/ majd kiesik vkinek a szemé – iskapati oči za kim/čim.*

Negativan stav prema posmatanom predmetu se takođe u oba jezika može izraziti brojnim frazama, od kojih su neke i polisemične te se njima mogu izraziti nepoverenje, čuđenje, prezir, upozorenje itd.:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>nem jó szemmel néz</i>	„ne gledati dobrim očima”	<i>gledati krivim/prekim okom</i>
<i>rossz/sanda szemmel néz</i>	„gledati što lošim okom”, gledati koga s nepoverenjem/čuđenjem/ prezirom	<i>gledati šta ispod oka, upopriječiti oči na koga</i>
<i>vörös posztó vkinek a szemében</i>	„biti crvena tkanina u nečijim očima”, ne trpeti se, ne slagati se, ne podnositi se	<i>biti s kim kao luk i oči</i>
<i>ferde/görbe szemmel néz vkire v. vmire</i>	„krivim okom gledati”, nepoverljivo, sa sumnjom, ljutito	<i>gledati/pogledati koga/šta preko oka, popreko gledati koga</i>
<i>látni sem bír vkit/vmit, szúrja vkinek a szemét vmi</i>	ne podnositi koga/šta, mrzeti koga/šta	<i>ne moći koga/šta očima gledati</i>
<i>szembe/szemen köp vkit</i>	sramotiti/osramotiti, vređati/uvrediti koga	<i>pljunuti kome u oči</i>
<i>vkinek a szemébe hány/vet vmit</i>	„baciti kome šta u oči”, oštro/žestoko koga napadati	<i>skakati/skočiti kome u oči</i>
<i>kivájná a szemét vkinek</i>	odnositi se prema kome neprijateljski	<i>vaditi/izvaditi kome oči</i>
<i>úgy szeret vkit/vmit mint a hidegletést/ mint kecske a kést</i>	ne podnositi koga, ne trpeti koga, mrzeti koga	<i>voleti nekoga kao oči ren</i>

Kada nekom nešto jako smeta, kaže se *szálka vkinek a szemében vki – biti kome trn u oku*, ili *szemet szúr vkinek vmi – bosti oči kome*. Kao što se vidi, to je simbolički neki

oštar predmet, koji iritira i povređuje. U srpskom smo još pronašli i izraz *biti kome crn pred očima*, gde do izražaja dolazi simbolika crne boje.

S obzirom na to da oko simbolizuje intelektualno opažanje, sprečavanje tog procesa od strane druge osobe dovodi do mogućnosti zavaravanja. Manipulisati nekim, obmanuti, prevariti nekoga u oba se jezika najčešće izražava tako što se na neki način ometa osoba da jasno vidi stvari, da pravilno sagleda okolnosti. U tu svrhu se koriste razna sredstva, kao što je mrena, prašina, pepeo, pesak, koji se navlače ili bacaju u oči:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>hályogot hűz vkinek a szemére</i>	zaslepljivati koga, onemogućiti koga da što shvati	<i>navući/navlačiti mrenu na čije oči</i>
<i>kiszúrja/kitörli vkinek a szemét vmivel</i>	neadekvatno nagraditi nekog za svoj mukotrpan rad	<i>zamazati oči nečim</i>
<i>csak porhintés vkinek a szemébe</i>	isprazno laskanje	<i>pepeo/pesak u oči, samo prašina u očima, bacati kome lug/pepeo/pesak/prašinu u oči</i>
<i>port hint vkinek a szemébe</i>	obmanjivati	<i>baciti prašinu kome u oči</i>
<i>bekeni vkinek a szemét</i>	varati/ lagati koga	<i>mazati/zamazati kome oči</i>
<i>beköti a szemét vkinek</i>	zaluditi/obmanuti koga	<i>staviti kome perdu na oči</i>
<i>ostade kome šupalj nos do očiju</i>	biti izigran, ne dobiti ništa	<i>hoppon marad</i>

Ukoliko se to sredstvo, koje je namerno upotrebljeno od nečije strane ili je pak samo od sebe dospelo u nečije oko, ukloni, osoba će progledati. Biće sposobna da shvati pravo stanje stvari i postaće joj jasno ono što do tada nije bilo. I to se takođe može desiti uz pomoć druge osobe, ali može da se odvija i bez spoljnog uticaja uz medijalne glagole:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>felnyílik/kinyílik vkinek a szeme</i>	a) naprasno sagledati jasno situaciju, shvatiti pravo stanje stvari b) okuražiti se, postati bezobziran	<i>otvorile se kome oči</i>
<i>leesik/lehull a hályog vkinek a szeméröl</i>	jasno shvatiti, spoznati istinu, progledati, odjednom shvatiti	<i>(s)pada koprena/mrena/mrak/mreža/zavesa/veo sa čijih očiju, puklo/sinulo je kome pred očima</i>
<i>felnyitja vkinek a szemét</i>	otkriti kome istinu, upozoriti koga na nešto	<i>otvoriti kome oči</i>
<i>belát vmit</i>	uvideti, shvatiti što	<i>zahvatiti što okom</i>
<i>skinuti kome koprenu/ mrak s očiju</i>	reći/prikazati, izneti kome pravo stanje stvari, razuveriti koga	<i>felnyitja vkinek a szemét</i>

Ponekad posmatrač namerno ne želi da sagleda stvari u pravom svetlu, ne želi da

primi k znanju okolnosti ili neće da vidi nešto što je očigledno, odnosno želi da prepusti šta u čiju korist, i tada figurativno zatvara oči: *behunyja a szemét/szemet huny vmi felett – zatvarati/zatvoriti oči pred čim, zažmuriti na jedno oko/oba oka, prižmiriti jednim okom.*

Priloški odnosi u izrazima

Mesni odnos

Spacijalni odnos, tačnije usmerenost takođe je prisutna u izrazima, jer nešto uvek dospeva u, odnosno pred oči, istovremeno i pogled očiju doseže do izvesnih prostora, pa tako one dotiču – poput ekstremiteta – stvari na nekom opsegu, udaljenosti. Upravo stoga takve izraze možemo podeliti u dve grupe s obzirom na to da li se nešto približava oku, odnosno udaljava (oko je u dubinskoj strukturi eksperijens, i tu dolazi da izražaja semantičko obeležje [+ aprox]): *vkinek a szeme elé kerül vki – izaći na/pred čije oči, pojaviti se pred čijim očima* (samim tim postati vidljiv za koga), *vki szeme elé tárul vmi – pucati/puknuti kome pred očima* (pojaviti se pred kim, pokazivati se, pokazati se kome), *vkinek a szeme elé tár vmit – predočiti kome što, szem elől téveszt vkit/ vmit – gubiti/izgubiti koga/šta iz očiju/vida* (nemati više veze sa kim/čim), *eltűnik vki szeme elől – skloniti/ukloniti se kome s očiju* (nestati iz čije blizine); ili se oko približava nečemu (gde je oko agens sa [+ aprox]): *ameddig csak a szeme ellát – oku na dosegu, dokle god oči dosežu, dokle oko dopire/seže* (dokle se može pogledom obuhvatiti vrlo daleko, nadaleko i naširoko). Uz to treba napomenuti da je velika većina glagola u ovakvim konstrukcijama najčešće medialna (npr. *kerül* ‘dospeva’, *tárul* ‘pojavljuje se’, *eltűnik* ‘gubi se’), ali da ima i aktivnih (npr. *tár* ‘otvoriti’).

Formalna mesna struktura često pokriva i neki preneseni smisao, da je osoba hrabra, iskrena, radoznala ili je pak kukavica itd.:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>vkinek a szeme közé néz/a szemébe néz</i>	a) biti suočen sa kim/čim, ne stideti se, ne bojati se b) biti siguran u sebe, biti pošten	<i>pogledati koga pravo/ravno u oči</i>
<i>vkinek a szeme közé vág/a szemébe vág/a szemébe mond vmit</i>	govoriti otvoreno/bez okolišanja	<i>govoriti/reći kome šta u oči</i>
<i>vkinek mélyen a szemébe néz</i>	„pogledati kome duboko u oči”	<i>pronijljivo pogledati nekog</i>
<i>vkinek a szeme közé nevet/a szemébe nevet</i>	„smejati se kome u oči”	<i>rugati se kome u oči</i>
<i>szembe/szemen köp vkit</i>	javno nekog uvrediti	<i>pljunuti koga u oko/u lice</i>
<i>fut amerre a szeme lát</i>	pobeći	<i>bežati kuda koga oči vode</i>
<i>megy amerre a szeme lát</i>	ići bez određenog cilja	<i>ići kuda koga oči vode</i>
<i>minden szem vki felé fordul</i>	svi se odjednom okreću ka istoj osobi	<i>sve su oči uperene u koga</i>
<i>vkinek a szeme előtt/ láttára</i>	otvoreno, ne tajeći ništa	<i>naočigled koga</i>

U zavisnosti od glagola i tu može da se menja semantika izraza. Tako *imati pred očima* znači ‘imati uvek pred sobom u živom sećanju, u podsvesti’, a *biti pred očima*, znači da je posmatrani objekat ‘pod budnim okom posmatrača’.

Vremenski odnos

Ovom leksemom se može izraziti i vreme sa naglaskom na vrlo kratko trajanje: *egy szemhunyás/ szemhunyásnyi idő/ szempillantás alatt*, odnosno u srpskom: *dok bi okom trepnuo, za tren(uće) oka* a u značenju ‘vrlo brzo, za tili čas, začas, odmah, smesta’.

Način vršenja radnje

Način gledanja, posmatanja ili vršenja neke druge radnje uz napomenu o stanju u kom se oko nalazi – ukazuje na okolnosti radnje: da neko komunicira neposredno, otvoreno, nasamo, iskreno, ili da neko prilikom izvođenja radnje ispoljava neke svoje karakteristike, kao što je npr. smirenost:

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>meg se rebben vkinek a szeme</i>	smireno, bez nervoze	<i>ne trepnuti očima</i>
<i>csukott szemmel jár a világban</i>	ne misleći, ne razmišljajući, neoprezno	<i>zatvorenih očiju</i>
<i>behunyt/cukott szemmel is odatalál vhova</i>	poznavati dobro put	<i>naći nešto i zatvorenih očiju</i>
<i>négyszemközt</i>	bez svedoka, nasamo	<i>u četiri oka</i>
<i>szemtől szemben</i>	neposredno, bez okolišanja, bez ikakvog obzira	<i>iz oka u oko</i>
<i>puszta/szabad szemmel</i>	videti bez pomoćnih sredstava	<i>gledati/videti golim okom</i>

Mera

Mera može da izrazi udaljenost: *ameddig csak a szeme ellát – oku na dosegu, dokle god oči dosežu* u značenju vidokruga. Ipak, češće se javlja u određivanju približne količine, tačnije načina određivanje količine: *csak úgy szemre – od oka*. U srpskom nalazimo još izraz *pun kao oko* sa semantikom ‘sasvim pun, prepun’, ali i *zadužiti se preko očiju* znači ‘prekomerno’. U mađarskom se u ovoj funkciji leksema *szem* pojavljuje u značenju ‘zrno, seme neke industrijske biljke, naročito žitarica, mahuna’. Naime, fraza *az utolsó szemig* doslovno znači ‘do poslednjeg zrna’, tj. ‘u potpunosti’.

Kletva, pretnja, negodovanje, grdnja

Oči ponekad služe i za ispoljavanje negodovanja, grdnje, pa čak i izricanje pretnji i kletvi. Tako izraz *hogy a hollók vájják ki a szemét* predstavlja kletvu u mađarskom ‘neka vrana iskopa čije oči’ kao i *oči joj iskapale* u srpskom. Nalazimo još upozorenja tipa

Kikaparom a szemedet! – Iskopaću ti oči! ili Kerülj(ön) csak a szemem elé! – Samo da mi se pojavi pred očima! kao i Többé ne kerülj a szemem elé! – Ne pojavljuj mi se pred očima!, Pusztluj/ tűnj a szemem elő! – Beži/gubi mi se s očiju! Nalazimo i izraze u funkciji zaklinjanja: Süljön ki a szemem, ha... – Očiju mi, oči mi iskapale ako...

Kao blagi prekor sa izmešanim osećanjem neverice i čuđenja javljaju se još i: *Nincs szemed? – Gde su ti oči bile?*, a u mađarskom još i *Hogy nem sül ki a szemed?* sa ciljem da se izazove postidečnost kod sagovornika. Doslovan prevod bi bio „kako ti oči ne izgore”, u značenju ‘kako te nije sramota?’.

Oko čiji pogled uzrukoje bolest ili nesreću u srpskom se zove *zlo oko* ili *urokljivo oko*, dok se u mađarskom za takvo oko koristi izraz: *gonosz szem, ártó szem*, ili fraza *megver vkit szemmel* ‘istući koga očima’.

Szem kao zrno

Iz dosadašnjih primera se vidi da su frazeološki izrazi motivisani osnovnim značenjem lekseme *szem/oko*. Postoji nekoliko fraza u kojima se javlja značenje br. 5, a već smo jednu takvu i spomenuli kao izraz mere u značenju ‘do poslednjeg zrna’, odnosno ‘u potpunosti’. Sledeći izraz je *vak tyúk is talál szemet*, koji se u potpunosti poklapa sa srpskim ekvivalentom i ‘čorava koka ubode/nađe zrno’. U značenju da agens radnju ponavlja bezbroj puta koristi se fraza: *többet/többször csinál vmit, mint csöves kukoricán a szem* „ponavlja više puta no što na kukuruzu ima zrna”.

Struktura izraza

Kao što smo na početku napomenuli, postoje izrazi sa odrednicom *szem/oko* koji su i u formalnom i u semantičkom smislu potpuni ekvivalentni. To najčešće proizilazi iz zajedničke evropske kulturne pozadine i tradicije mađarskog i srpskog naroda, ali i univerzalnih zapažanja o svetu i odnosima u njemu.

mađarski izraz	značenje	srpski ekvivalent
<i>árgus szemekkel figyel</i>	oči koje sve vide	<i>Argusove oči</i> ¹²
<i>Holló hollónak nem vájja ki a szemét, Varjú varjúnak nem vájja ki a szemét</i>	saučesnici u kriminalu ne čine jedni drugom loše delo, već se drže zajedno	<i>Vrana</i> ¹³ <i>vrani oči ne kopa/vadi, rđav rđavome ne čini zla</i> ¹⁴
<i>Szemet szemért, fogat fogért</i>	vratiti istom merom	<i>Oko za oko, zub za zub</i> ¹⁵
<i>A szem a lélek tükre</i>	oči odaju čoveka	<i>oči su ogledalo duše</i>
<i>a tyúkszemére lépett vkinek</i>	zameriti se kome	<i>stati kome na kurje oko</i>

¹² Argus je, podsetimo se, stvorenje iz grčke mitologije, koje je imalo oči po čitavom telu, od kojih je polovina bila uvek budna.

¹³ U mađarskom još i ‘gavran’.

¹⁴ Kod Vuka.

¹⁵ **Član 196.** Hamurabijevog zakonika, najpoznatijeg i najbolje sačuvanog zakonika drevne Mesopotamije – koji glasi: Ako je čovek izvadio oko drugom čoveku, ima da se oko i njemu izvadi (dakle, oko za oko) – postao je i deo Starog zaveta:²⁴ *Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu* (3 Moj. 24:20, 5 Moj. 19:21, Mt. 5:38, Mt. 7:2).

Delimično poklapanje nalazimo kod poslovice kao što su na primer: *Szem nem látja, szív felejtí* – Daleko od očiju, daleko od srca ili kod izraza *Több szem többet lát* – Više vide četiri oka nego dva/dva para očiju od jednog u značenju ‘treba zatražiti ili poštovati i tuđe mišljenje’. Kada neko dolazi do cilja bez uloženog truda, kada dobija nešto bez posebnog razloga, koristi se izraz *vkinek a (két) szép szeméért*, ili *a két szép szemé kedvéért* ‘zarad nečija dva lepa oka’ – *na lepe oči*. U mađarskom se izraz koristi i ako neko radi bez adekvatne naknade *radíti/mučíti se za číje lepe oči*.

Postoje primeri kada nalazimo isti ili vrlo sličan leksički sklop unutar frazema, koji se, međutim, ne poklapaju i značenjski, već su, naprotiv, sasvim udaljeni. Na primer, izraz u srpskom *da kome oči iskoče* znači ‘nepodnošljivo mučno, strašno’, dok u mađarskom *kiugrik vkinek a szemé* znači ‘gledati sa velikom pažnjom’, ali izražava još i ‘čuđenje, radoznalost’, kao i ‘radost’. Vile u mađarskom izrazu *úgy áll neki a szemé, mint a vasvilla* znače ‘imati neprijateljski pogled’, a u srpskom *dođu vile pred oči* da je ‘neko u velikoj neprilici, opasnosti’. *Nagy szemeket mereszt* znači ‘biti začuđen’, a *imati velike oči* da je ‘neko gramziv, lakom, nezasiť’. Vatra u mađarskom izrazu *láng ég/gyúl ki/lobban fel vkinek a szemében* poseduje pozitivnu konotaciju a *sipa kome vatra iz oči* znači ‘biti besan’. *Elfelhősödik vkinek a szemé* znači isto što i u srpskom *zamaglile se kome oči*, a formalni ekvivalent *navukao se kome oblak na oči* da se ‘neko namršťio, namrgodio’.

Suživot dva naroda često dovodi do interferencije, pa i do doslovnog prevođenja leksičkih jedinica i frazema većinskog naroda. Izraz *zavadio bi neko dva oka u glavi* u značenju ‘biti spletkaroš, varalica’ ne postoji u mađarskom korpusu, ali u svakodnevnom govornom jeziku među vojvođanskim Mađarima se može čuti *valakinek a két szemét is összeveszíténé*. Potvrdu za to možemo naći i u prevodu pripovetke Ive Andrića pod naslovom ‘Mustafa Madžar’.¹⁶ Drugi primer, ranije već pomenut, koji se tiče ovakvog uticaja jednog jezika na drugi, jeste frazema: *na jedno oko ćorav, a na drugo ne vidi*, koji se u mađarskom koristi kao kalk *az egyik szemére vak, a másikra nem lát*.

Zaključak

Kako smo videli, *oko* se u frazeološkim jedinicama može konceptualizovati na sledeće načine:

- kao objekat koji se može staviti, baciti na nešto, skinuti sa nekog ili nečeg: *skinuti oko, baciti oko*;
- može biti zatvoreni prostor koji obuhvata objekat u svom vidokrugu: *izgubiti iz oči*;
- može biti sredstvo kojim se vrši neka radnja: *kružiti očima*, ali
- i objekat radnje: *oboriti oči*.

Kod frazeoloških jedinica koje izražavaju emocionalna stanja primetna je upotreba glagola koji označavaju neko zbivanja u prirodi, pri čemu su naročito česte meteorološke pojave: *elfelhősödik* ‘naoblačiti se’, *elhomályosodik* ‘zamagliti se’, *elsötétedik* ‘smrkavati se’, *káprázik* ‘trepereti’ i sl., što još podupiru i imenice poput ‘magla’, ‘mrak’ itd.

Personifikacija očiju takođe je česta, te ono *gyilkol* ‘ubija’, *kiugrik* ‘iskače’, *jár* ‘hoda’, *forog* ‘okreće se’, *áll* ‘stoji’, *szór* ‘sipa’, *lövel* ‘odapinje’, *kopog* ‘kuca’, *sír* ‘plače’, *nevet* ‘smeje se’.

¹⁶ Prevodilac je Zoltan Čuka.

U mađarskom su u velikoj meri zastupljeni i medijalni glagoli (*kiesik, kifordul, betelik, megragad, megakad, borul, felakad, bebőrösödik*),¹⁷ ali i faktitivni (*mereszt, hizlal*).

Osećanja, podrazumeva se, mogu biti pozitivna (radoznalost, divljenje), ali se izrazima sa odrednicom *oko* češće ispoljavaju negativne emocije (zaprepaštenje, ogorčenost, strah, zabrinutost, nesigurnost, žaljenje, nemir, očajanje). Neka od njih, u zavisnosti od konteksta mogu biti i pozitivna i negativna (čuđenje, iznenađenje, saosećanje).

Ukoliko u jednom od jezika postoje polisemični frazemi koji u drugom posmatranom jeziku imaju samo formalne ekvivalente, sasvim je prirodno da se njihova semantika ne poklapa u potpunosti u svim značenjima. Recimo, *baciti oko na nekog/nešto* može da znači 'svideti se', zatim 'ovlaš, na brzinu pogledati', ali i 'pripaziti koga ili što'. Formalni ekvivalent *szemet vet vkire* pokriva samo prvo srpsko značenje, za drugo će se upotrebiti *átfutja a szemével*, dok će se za treće koristiti izraz koji se formalno u potpunosti razlikuje: *odafigyel* ili *felügyel vkire/vmire*.

Literatura

Bañcerowski, J. (2007). A fej nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 2007/4., Budapest 385–402.

Bárdosi, V. (2012). *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Forgács, T. (2003). *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

KÖVECSES, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press

Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

MÉKESZ (2003). *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk: Pusztai Ferenc, Budapest: Akadémiai Kiadó.

O. Nagy G. (1966). *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.

Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Prometej.

Rečnik srpskoga jezika (2007). Redigovao i uredio: Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.

RMS – *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika* (1967) – knjiga 4. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.

RSJ – *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1978) – knjiga X Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti.

Stefanović Karadžić, V. (1849). *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč

T. Litovkina Anna (2010). *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

¹⁷ Ispasti, izvnrnuti se, napuniti se, zalepiti se, oblačiti se, navlačiti kožu. Oni se, kao što se vidi, u srpskom izražavaju na drugi način.

Andrić Edita

AN EYE FOR AN EYE: CONTRASTIVE PHRASEOLOGICAL ANALYSIS OF THE
HEAD WORDS *SZEM* IN HUNGARIAN AND *OKO* IN SERBIAN

Summary: Phraseological units are linguistic ornaments which reflect the linguistic community's way of thinking, reasoning, its specific point of view and its relation to itself, to fellow citizens and to everything that surrounds it. At the same time, phraseologisms also reveal the mindset of the community and treasure the experience it gained in the course of time. Proverbs represent a highly language-specific area though it is often the case that they are shared by languages and cultures which coexist for long periods of time, even when these languages are genealogically and typologically unrelated.

Paremiology is one of the most interesting areas of research within contrastive linguistics. Assuming a contrastive approach to the study of proverbs is extremely important since by uncovering the culture-specific differences we encourage a better understanding of others. On the other hand, the similarities we find between the proverbs of two languages may point to cultural, sociological and political ties, i.e. a common experience of two nations or to universal truths which they have established independently.

The paper offers an analysis of phraseologisms with the head word *szem* in Hungarian and *oko* in Serbian. As these head words are polysemantic in both languages, the aim of the study is to compare the different senses of these lexemes and to determine those senses which induce phraseologisms. The analysis is based on phraseological dictionaries of Hungarian and Serbian, with Hungarian taken as the source language.

Key words: phraseology, semantics, contrastive analysis, *szem*, *oko*, Hungarian, Serbian